

УДК 821.161.2:028.6

В.Є. БАЛЮК,
*учитель української мови та літератури вищої категорії
загальноосвітньої школи I–III ступенів № 6 м. Глухова*

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті здійснено аналіз наукової літератури щодо визначення конструкту «культура читання» та її основних складових. Актуалізовано роль читання літературних творів у процесі розвитку особистості. Розглянуто проблему культури читання в інформаційному суспільстві, визначено необхідність формування читацької культури як важливої умови досягнення саморозвитку особистості й формування загальнолюдських і національних цінностей.

Ключові слова: українська література, культура читання, літературне читання, літературно-читацькі здібності, художній твір, комплексний аналіз.

Постановка проблеми. Інтенсивна інтеграція України у світовий інформаційний простір у сучасних умовах глобалізації та науково-технічного прогресу призводить до того, що разом із поширенням кращого світового досвіду у сфері інформаційного забезпечення суспільства країна повною мірою зазнає наслідків загальносвітових негативних тенденцій, зокрема певного зниження інтересу до читання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку читацької культури школярів досліджувалися в працях відомих педагогів та психологів К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, П. Блонського, Л. Виготського. У XIX – на початку XX століття прогресивні педагоги Ф. Буслаєв, В. Водовозов, В. Острогорський, В. Стоюнін, І. Огієнко та ін. запропонували своє бачення шляхів розвитку читацької діяльності школярів. У XX ст. проблема формування читацьких інтересів і потреб, як засобів пізнання світу та самопізнання особистості, залишається в центрі уваги методичної науки та практики. У працях Т. Бугайко, Ф. Бугайка, Л. Айзермана, Г. Беленького, О. Ісаєвої, Є. Пасічника, В. Маранцмана, С. Гуревича, Л. Мірошніченко, Є. Квятковського, Н. Волошиної, І. Збарського та інших пропонуються ефективні шляхи вирішення цієї проблеми.

Мета статті полягає в узагальненні поглядів науковців щодо визначення феномену «культура читання» та її складових компонентів, визначенні безпечелісної ролі читання в розвитку та становленні повноцінної особистості, визначенні ефективних способів формування читацької культури на уроках української літератури.

Виклад основного матеріалу. Зі стрімкою інформатизацією суспільства, домінуванням ери телебачення та Інтернет-ресурсів, створенням екранної культури, що зумовлює особливий тип сприйняття, література поступово почала втрачати звання «королеви мистецтв».

У контексті даної проблеми варто згадати слова видатного педагога-класика В. Сухомлинського: «Без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, читання – це найважливіший інструмент навчання та джерело багатого духовного життя» [8]. Педагог був переконаний, що виховна система повинна бути побудована саме на літературній освіті дитини, оскільки ніщо не може виховати краще, ніж книга.

Під знаком зниження інтелектуальної й емоційної цінності книги пройшло вже кілька десятиліть, але мало хто розуміє фатальність цих наслідків, сприймає це явище як фактор,

що впливає на якість та рівень життя особистості, сім'ї, держави в цілому. Сучасних дітей ще з дошкільного віку привчають до комп'ютера, аудіо- та відеокнижок, але це зовсім інший тип взаємовідносин з текстом, ніж у ситуації дитина-книга.

Цілком погоджуємося з думкою С. Плотнікова [6], який зазначав, що читачі відрізняються від тих, хто не читає, рівнем розвитку інтелекту: вони більш критичні, самостійні у своїх судженнях та поведінці, більш адекватно оцінюють ситуацію, швидше знаходять правильне рішення, мають великий обсяг пам'яті, активну творчу уяву, краще володіють мовленням, більш точно формулюють думки, краще пишуть, легко вступають в контакти, тобто читання дійсно формує якості духовно зрілої, освіченої, культурної і соціально цінної особистості.

У сучасних умовах переходу на новий стандарт шкільної освіти саме на літературу покладається особлива місія – виховання духовної, високоморальної особистості, яка володітиме високим рівнем усвідомлення себе українцем. Про це зазначається і в концепції літературної освіти: освіта XXI ст. – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти й саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті знання та вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя країни [5].

Переконані, що вивчення української літератури в старшій школі повинно бути спрямоване на досягнення цілої низки важливих завдань, основними серед яких є:

- формування літературознавчих знань з української літератури, вивчення легендарних творів, засвоєння елементарних біографічних знань та специфіки творчості українських письменників;

- виховання засобами української художньої літератури високоморальної, духовно багатой особистості, яка легко зможе адаптуватися до умов сучасного соціуму, яка має гуманістичний світогляд та відчуває свою культурну приналежність;

- оволодіння старшокласниками здатністю до творчого читання й аналізу художніх творів українських класиків, виявлення в них історичного та загальнолюдського змісту;

- розвиток пізнавальних інтересів, когнітивних та креативних здібностей учнів, потреби в самостійному читанні творів української літератури, здатності на естетичному рівні сприймати мистецтво слова, розуміти ідею, що хотів донести автор до читача, аргументувати власну позицію;

- формувати художній смак засобами художнього слова, розвивати усне та писемне мовлення.

Узагальненість поглядів багатьох учених, поданих широким спектром різних наукових досліджень, реалізується в пріоритетній меті навчання – формування читацької культури та компетентності учнів старшої школи, усвідомлення себе як грамотного читача, здібного до креативної діяльності.

Читання – це могутній транслятор знань і соціального досвіду, накопиченого людством тисячоліттями, унікальна можливість і найкращий спосіб у короткі терміни оволодіти ним, а трансляція духовної спадщини минулого через кращі образи художньої літератури є невід'ємною частиною нашої традиційної культури.

З давніх часів і до сьогодні пріоритетною залишається думка, що читання – це базовий компонент виховання, освіти і повноцінного розвитку особистості. Цей процес є діяльністю, у ході якої формується й розвивається свідомість, світоглядні позиції, моральні цінності, комунікативні здібності; відбувається побудова індивідуальної моделі соціокультури.

Літературно-читацькі здібності формуються саме в школі на уроках літератури, саме тому важливим завданням вчителя-словесника є навчити дітей «читати художню книгу, цінувати літературу як мистецтво, готувати читача, який здатен яскраво відчувати та критично мислити» [7].

Літературне читання впливає не лише на окремі психічні процеси дитини – пам'ять, мислення, уяву, емоції, але й на її особистість у цілому [1, с. 21].

Читацька культура визначається О. Ісаєвою як складова частина загальної культури особистості, комплекс знань, умінь і почуттів читача, що передбачає свідомий вибір тематики читання, його системність з метою повноцінного і глибокого сприйняття та засвоєння

літературного тексту; це сукупність знань, умінь та почуттів читача, які дозволяють йому повноцінно та самостійно засвоювати художню літературу [4].

У сучасній соціокультурній ситуації дослідниця Н. Добриніна тлумачить культуру читання як вид діяльності, що складається з трьох складових: передфази, пов'язаної з мотиваційною сферою звернення до друкованого джерела й інформації про нього; фази, на якій відбувається безпосередній дотик до тексту, його осягнення (сприйняття, розуміння) і постфази, що визначається наслідками читання (подальшим осмисленням теми, розвитком читацького інтересу, міжособистісним спілкуванням щодо прочитаного, використанням своєї інформації в різних сферах життя) [3].

Культура читання пов'язана, перш за все, з усвідомленим ставленням до процесу читання як до самоосвіти і самовдосконалення.

Підтвердженням цього є позиція дослідниці С. Касиліної, яка виділяє три основні рівні читацької культури:

- перший рівень передбачає визначення мети читання (читання для розваги, для поповнення інтелектуальних запасів, з метою розширення кругообігу);
- другий рівень полягає у формуванні розумових операцій у процесі роботи з книгою (вивчення й аналіз недовільних культурних читання – пасивність мислення);
- третій рівень спрямований на набуття навичок ознайомлення і сприйняття прочитаного: усвідомлення, слідування за ходом думки й оцінка його позиції, послідовність у розумінні змісту тексту [2, с. 67].

Під читацькою культурою розуміємо складне інтегративне утворення особистості, що має такі складові, як: потреба в читанні та стійкий інтерес до даного процесу; читацька ерудованість, здатність до сприйняття літературного твору на рівні аналізу; певний рівень сформованості читацьких умінь, розвитку культурного спілкування учня з книгою; повноцінне сприймання прочитаного твору; уміння визначати тему та головну думку тексту, його призначення; наявність характерних для віку літературних знань, умінь та навичок; здібність учнів використовувати читання як засіб здобуття нових знань для подальшого навчання; необхідний рівень теоретико-літературних знань; креативні здібності, здатність до оцінки й інтерпретації.

Формування читацької культури, безсумнівно, є однією із важливих цілей вивчення літератури, оскільки полягає в інтелектуальному та моральному розвитку особистості, сприяє удосконаленню читацьких здібностей, створює умови для формування навичок продуктивного читання та критичного ставлення до художніх творів.

Одним з ефективних способів формування культури читання вважаємо техніку комплексного аналізу художнього твору (рис. 1).

Сучасному суспільству з його глобальними проблемами потрібна особистість не стільки інформована, скільки готова до пізнання, до ціннісного переосмислення результатів своєї діяльності, своєї взаємодії з соціумом.

На наш погляд, формування читацької культури – важливе завдання вчителя-словесника. Це процес довготривалий і складний, але разом з тим, цікавий. Мета вчителя буде досягнута лише тоді, коли читання для учня стане процесом співтворчості, коли він оволодіє навичками аналізу художнього тексту, матиме самостійні судження, зможе давати аргументовану оцінку прочитаному твору, буде здатний «упізнавати» автора за декількома цитатами, добре орієнтуватиметься в сучасній літературній ситуації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальний прогрес у цілому й особистісне зростання кожної особистості неможливі без розвитку культури читання, що передбачає регулярне, вдумливе, критичне, осмислене спілкування з книгою. Лише суспільство, яке усвідомлює важливість читання, його роль у збереженні й збагаченні культурної спадщини українського народу, яке здійснює суттєві, цілеспрямовані кроки щодо формування, закріплення й підвищення рівня читацької культури, зберігає можливість визнання та підтримки своєї самобутності та історичної наступності поколінь, а також створює умови, необхідні для прогресивного розвитку всіх сфер суспільного життя.

Пам'ятаймо, що виховати повноцінну, творчу, високоінтелектуальну особистість без книги неможливо, оскільки саме читання розвиває когнітивні процеси, особистісну культуру, формує знання, учиє креативно мислити, допомагає людині зрозуміти своє призначення.

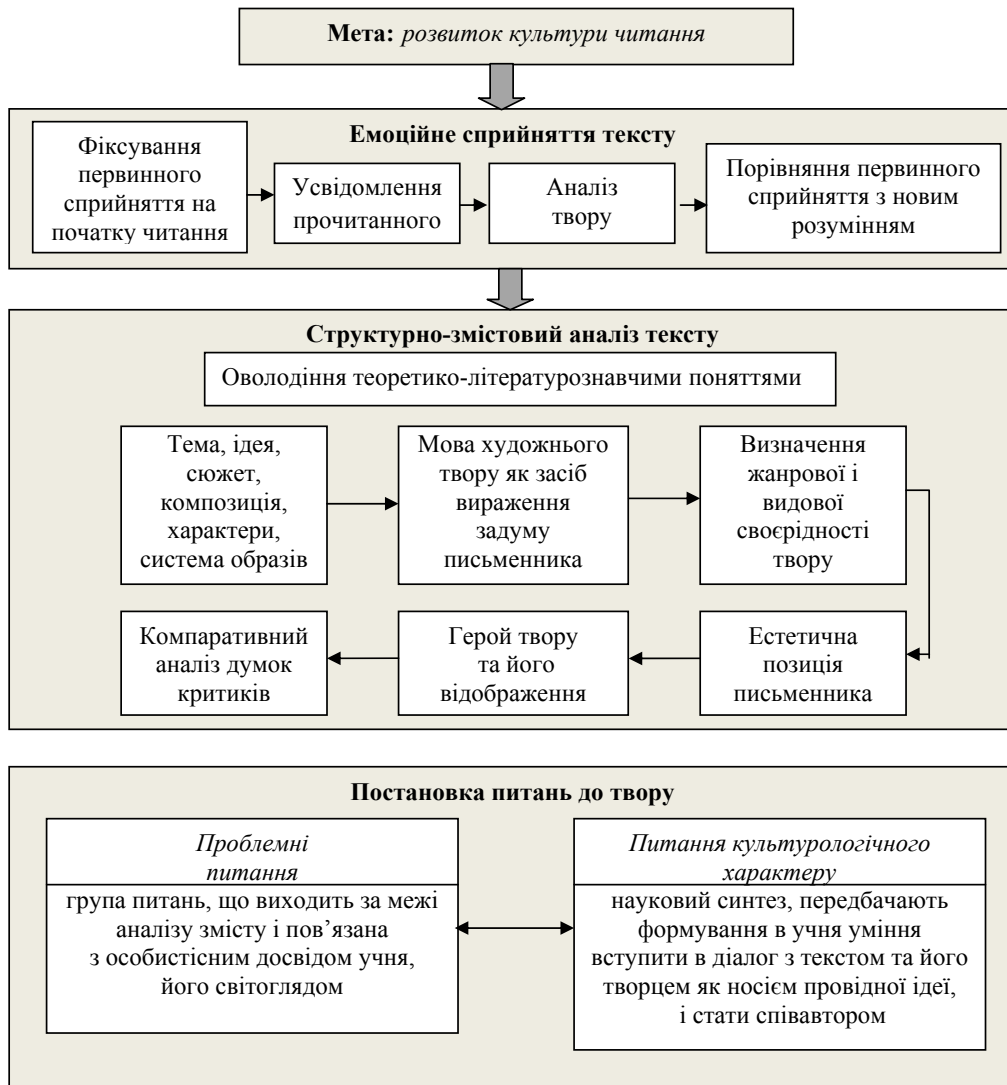

Рис. 1. Комплексний аналіз художнього твору

Список використаних джерел

1. Галактионова Т.Г. «Школа культури читання» (опыт организации): [развитие навыков читательской компетентности школьников основная задача проекта «Школа культуры чтения»] // Библиотекосведение. – 2006. – № 6. – 200 с.
2. Добраев Л.П. Психологические основы работы с книгой / Л.П. Добраев. – М.: Книга, 1970. – 72 с.
3. Добрынина Н.Е. По ступеням культуры чтения / Н.Е. Добрынина // Библиотекосведение. – 2000. – № 3. – С. 53–57.
4. Ісаєва О.О. Теорія і технологія розвитку читацької діяльності старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2004. – 41 с.
5. Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі (Проект) / Н.Й. Волошина, О.Я. Савченко та ін. // Дивослово. – 2002. – № 4. – С. 59–66.
6. Плотников С.Н. Чтение и экология культуры // Homo legens: Памяти Сергея Николаевича Плотникова (1929–1995): сб. науч. тр. / С.Н. Плотников. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – С. 46–58.

7. Рыбникова М.А. Очерки по методике литературного чтения / М.А. Рыбникова. – 3-е изд. – М.: Учпедгиз, 1963. – 313.
8. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – Х.: Акта, 2012. – 563 с.

References

1. Galaktionova, T.G. (2006). «*Shkola kul'tury chtenija*» (opyt organizacii): [razvitie navykov chitatel'skoj kompetentnosti shkol'nikov osnovnaja zadacha proekta «Shkola kul'tury chtenija»] ['School culture of reading' (the organization of experience): [development of skills of reading competence students the basic objective of the project "School reading culture"]]. *Bibliotekovedenie* [Library]. No 6, 200 p. (In Russian).
2. Dobraev L. P. (1970). *Psihologicheskie osnovy raboty s knigoj* [Psychological basics of reading a book]. Moscow, Kniga Publ., 72 p. (In Russian).
3. Dobrynina, N. E. (2000). *Po stupenjam kul'tury chtenija* [On the steps reading culture]. *Bibliotekovedenie* [Library]. No 3. p. 53-57. (In Russian).
4. Isaieva, O.O. (2004). *Teoriia i tekhnolohiia rozvytku chytats'koi diial'nosti starshoklasnykiv u protsesi vyvchennia zarubizhnoi literatury* [Theory and technology of readers of high school students in the study of foreign literature]. *Avtoreferat dysertatsii doktora ped. nauk: 13.00.02* [Dissertation Dr. ped. Sciences: 13.00.02]. National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov. Kyiv, 41 p. (In Ukrainian).
5. Voloshyna, N.J., Savchenko, O.Ya. (et al.). (2002). *Kontseptsiiia literaturnoi osvity v 12-richnij zahal'noosvitnij shkoli (Proekt)* [The concept of literary education in the 12-year-old secondary school (Project)]. *Dyvoslovo* [Dialogist]. No 4. p. 59-66. (In Ukrainian).
6. Plotnikov, S.N. (1999). *Chtenie i jekologija kul'tury Tekst* [Reading culture and ecology text]. *Homo legens: Pamjati Sergeja Nikolaevicha Plotnikova (1929-1995)* [Homo legens: Sergey Nikolayevich Plotnikov Memory (1929-1995)]. Moscow, *Dom intelektual'noj knigi* [Intellectual Book House], p. 46-58. (In Russian).
7. Rybnikova, M. A. (1963). *Ocherki po metodike literaturnogo chtenija* [Essays on the methodology of literary reading]. 3rd ed. Moscow, Uchpedgiz, 313 p. (In Russian).
8. Sukhomlyn's'kyj V.O. (2012). *Sertse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. Kharkiv, Akta Publ., 563 p. (In Ukrainian).

В статье осуществлён анализ научной литературы по определению конструкта «культура чтения» и его основных составляющих. Актуализирована роль чтения литературных произведений в процессе развития личности. Рассмотрена проблема культуры чтения в информационном обществе, определена необходимость формирования читательской культуры как важного условия достижения саморазвития личности и формирования общечеловеческих и национальных ценностей.

Ключевые слова: украинская литература, культура чтения, литературное чтение, литературно-читательские способности, художественное произведение, комплексный анализ.

The studies determining the concept «reading culture» and its main components have been analyzed. The role of fiction reading in the individual development has been actualized. The issue of reading culture in modern society has also been investigated with defining the need for formation of reading culture as an important condition for self-identity achievement and formation of human and national values.

Key words: Ukrainian literature, reading culture, fiction readings, fiction reading skills, fiction, comprehensive analysis.

Одержано 28.01.2016.